

Dr hab. Anna Gruca, prof. UJ
Instytut Studiów Informacyjnych
Uniwersytet Jagielloński

Recenzja

rozprawy doktorskiej Ewy Małgorzaty Mrowiec *Towarzystwo Ewangelickie Oświaty Ludowej w Cieszynie - działalność wydawnicza i oświatowa (1881-1905)*

Lata 80. XIX wieku to okres, kiedy na ziemiach polskich zaczęły powstawać towarzystwa, które za cel stawiały sobie szeroko rozumianą oświatę wśród najuboższych warstw ludności. Głównymi formami ich aktywności było zakładanie bibliotek oraz prowadzenie działalności wydawniczej, polegającej na publikowaniu książek popularyzujących ojczystą historię i literaturę. Duży procent stanowiła także literatura religijna, kształtująca odpowiednią postawę moralną, dająca wzory do naśladowania. Oprócz towarzystw takich jak Krakowskie Towarzystwo Oświaty Ludowej, Towarzystwo Szkoły Ludowej, Towarzystwo Czytelni Ludowych, które swoją działalnością obejmowały cały teren poszczególnych zaborów, powstawały towarzystwa regionalne. Prowadziły one pracę oświatową na znacznie mniejszą skalę, ale ważną dla lokalnej społeczności. Nie wszystkie doczekały się należytego opracowania. Do takich należało Towarzystwo Ewangelickie Oświaty Ludowej, którego działalność jest przedmiotem recenzowanej dysertacji mgr Ewy Małgorzaty Mrowiec. Towarzystwo istniało wprawdzie w latach 1881-1963, ale Autorka skupiła się na pierwszym okresie jego historii, do 1905 roku, w którym koncentrowało się ono na działalności wydawniczej i oświatowej, podczas gdy w następnych latach przeważał cel ewangelizacyjny. Właśnie działalność wydawnicza i oświatowa Towarzystwa, przedstawiona w szerokim kontekście historycznym oraz roli w procesie kształtowania narodowej, kulturalnej i religijnej tożsamości ludności Śląska Cieszyńskiego jest głównym przedmiotem pracy. Omówienie tych podstawowych zagadnień poprzedza naszkicowanie w rozdziale pierwszym warunków: administracyjnych, gospodarczych, oświatowych, wyznaniowych, politycznych oraz kulturalnych, w jakich działało Towarzystwo Ewangelickie Oświaty Ludowej. Rozdział drugi Autorka poświęciła na omówienie organizacji Towarzystwa. Opierając się głównie na jego statucie, protokołach z posiedzeń, informacjach prasowych, Autorka drobiazgowo odtwarza

okoliczności powstania Towarzystwa, jego cele, strukturę, rodzaje członkostwa oraz formy oddziaływania. Interesujący jest tu zwłaszcza opis konfliktu Towarzystwa z frakcją ewangelików, nastawionych proniemiecko, przejawiający się i w jego łonie, jak i szczególnie w dyskusjach prasowych. Daje to też obraz determinacji członków Towarzystwa w realizacji założonych celów, ale również ich patriotyzmu.

Jak już wspomniano, Towarzystwo realizowało się na polu wydawniczym i oświatowym. Tej pierwszej formie E. M. Mrowiec poświęca najwięcej miejsca: pięć spośród ośmiu rozdziałów. W rozdziale trzecim Autorka omawia organizację działalności wydawniczej. Tu znalazły się m.in. uwagi na temat sytuacji finansowej Towarzystwa, która rzutowała na podejmowane przez nie wydawnictwa. Produkcja wydawnicza Towarzystwa nie była duża (liczyła tylko 31 tytułów w 40 tomach), ale Autorce udało się ustalić, iż miało ono szersze plany w tym zakresie. Kolejne dwa rozdziały charakteryzują repertuar wydawniczy Towarzystwa. Autorka omawia nie tylko poszczególne kategorie publikowanego piśmiennictwa, ale też - opierając się na aktach z jego posiedzeń - okoliczności i potrzebę opublikowania poszczególnych utworów, uzasadnianą celami, jakie w działalności stawiało sobie Towarzystwo. Podaje ponadto informacje o odbiorze poszczególnych publikacji. W przypadku tego ostatniego zagadnienia odwołuje się również do recenzji i omówień poświęconych wydawnictwom Towarzystwa, głównie tych pojawiających się w jego czasopiśmie - „Przyjacielu Ludu”. Przez taką prezentację poszczególnych publikacji, opisanie dyskusji, jakie toczyły się wśród członków Towarzystwa przy okazji zamiaru wydania niemal każdej pozycji, Autorka wskazuje też na to, iż jego działalność w tym zakresie była dobrze przemyślana i dostosowana do potrzeb odbiorców.

Rozdział czwarty, w którym Autorka - zgodnie z tytułem - zamierza charakteryzować piśmiennictwo religijne, rozpoczyna się nietypowo, od omówienia drukarni, które tłoczyły nakłady Towarzystwa. Tę część widziałabym w rozdziale poprzednim, poświęconym organizacji pracy wydawniczej. W dalszej części rozdziału Autorka prezentuje publikacje religijne, które dominowały w repertuarze wydawniczym TEOL, pokazując przy tym jego przemyślaną politykę w tym zakresie oraz znaczenie, jakie miały one dla społeczności ewangelickiej.

Publikacjom o innej niż religijna tematyce poświęcony jest rozdział piąty. W podrozdziale trzecim tego rozdziału - Literatura piękna - omówiony został tylko jeden tomik poezji Jana Kubisza, reprezentujący tytułowy rodzaj publikacji. Natomiast resztę tego podrozdziału stanowi powtórzenie informacji o piśmiennictwie dydaktycznym, omówionym w

innym podrozdziale. W tym podrozdziale znalazło się jeszcze porównanie działalności wydawniczej Towarzystwa Ewangelickiego Oświaty Ludowej z aktywnością na tym polu prowadzoną w tym samym okresie przez katolickie towarzystwo Dziedzictwo bł. Jana Sarkandra dla Ludu Polskiego na Śląsku. Takie porównanie jest oczywiście zasadne, ale widziałabym je w osobnym podrozdziale. Natomiast mniej zasadne wydaje się tworzenie osobnego podrozdziału - Literatura piękna – dla jednego tylko tytułu.

Rozdział szósty E.M. Mrowiec poświęciła wydawnictwom ciągłym Towarzystwa. Rozpoczyna go obszernie, kilkustronicowe wprowadzenie, dotyczące dziejów polskiej prasy na Śląsku Cieszyńskim, które równie dobrze mógłby stanowić osobny podrozdział. W dalszej części mamy omówienie „Kalendarza Ewangelickiego” oraz „Przyjaciela Ludu”. Oprócz typowych dla takich charakterystyk elementów, jak prezentacja redakcji, autorów, tematyki i rodzaju artykułów, sprawy finansowania i dystrybucji, Autorka dokonała tutaj interesującego porównania „Przyjaciela Ludu” z ukazującym się w tym samym okresie „Nowym Czasie”, w kontekście walki w obronie praw ludności polskiej na tym terenie.

Rozdział siódmy poświęcony został różnym formom aktywności Towarzystwa, które realizowało poza priorytetową działalnością wydawniczą. Towarzystwo popularyzowało wiedzę poprzez organizację odczytów (tu Autorce udało się zestawić tematykę niemal wszystkich wygłoszonych w omawianym czasie odczytów), wycieczek, a swoją działalność popularyzowało biorąc udział w wystawach. Autorce udało się dowieść, iż wszystkie te formy służyły nie tylko celom oświatowym i ewangelizacyjnym, ale też budowaniu świadomości narodowej wśród polskojęzycznej ludności na terenie Śląska Cieszyńskiego. Towarzystwo Ewangelickie Oświaty Ludowej, w przeciwieństwie do innych podobnych towarzystw oświatowych, nie prowadziło akcji zakładania bibliotek. Autorka ustaliła jednak, iż widziało ono konieczność i pożytek z prowadzenia biblioteki. Jednak brak źródeł nie pozwolił jej na stwierdzenie, czy ona powstała, a jeśli tak, to jaka była struktura jej księgozbioru. Towarzystwo wspierało natomiast szkoły i indywidualne osoby w doborze właściwej lektury, co według Autorki zastępowało poniekąd propagowanie czytelnictwa prowadzoną przez własną bibliotekę. W tym rozdziale znalazły się ponadto informacje o działalności ewangelizacyjnej i dobroczynnej TEOL, na polu której – jak ustaliła Autorka – współpracowało ono z innymi stowarzyszeniami, istniejącymi wówczas w Cieszynie.

Ostatni rozdział został poświęcony reklamie wydawnictw TEOL i ich recepcji. Jego tematyka wiąże się z zagadnieniami przedstawionymi w rozdziałach 3-6, poświęconych działalności wydawniczej. Dlatego też korzystniej byłoby go zamieścić po nich, jako siódmy,

przedostatni, a nie ostatni rozdział. W takim układzie rozdział omawiający inne niż wydawnicze formy aktywności TEOL, zamykałby pracę. Sądzę, że taki układ byłby korzystniejszy ze względu na wyróżnione przez Autorkę w tytule pracy dwie sfery działalności TEOL: wydawniczą i oświatową.

Rozdział ostatni E. M. Mrowiec rozpoczyna się od charakterystyki form reklamy książki, występujących na łamach „Przyjaciela Ludu”. Zamieszczane w nim informacje dotyczące książek miały bardziej zalecający niż handlowy charakter. Autorka znów poprzez ukazanie sposobu polecenia książek, elementów treści, na jakie zwracała uwagę redakcja, wskazuje, iż polecano książki ważne z punktu widzenia ewangelizacyjnego i narodowego, te które mogły podnieść świadomość religijną i narodową. Zauważyła również pojawiające się w omówieniach elementy oceny cech formalnych polecanych książek, co nie było tak częste w tego rodzaju tekstach. Autorka słusznie przeniosła przykłady tekstów reklamowych do przypisów. Dzięki temu liczne cytaty nie rozbijają spójności tekstu. Ostatni już podrozdział został poświęcony recepcji „Przyjaciela Ludu” i książek publikowanych przez TEOL. Autorka nie pomija też krytycznych uwag, kierowanych pod adresem publikacji TEOL. Recepcja wydawnictw TEOL została tutaj jedynie naszkicowana, bo Autorka, świadoma iż wymagałoby to żmudnych badań ówczesnej prasy, wspomnień z epoki i innych źródeł, w których mogłyby znajdować się opinie czytelników, nie rozwija tego wątku, pozostawiając go do odrębnych badań. Natomiast odnosi ten problem ogólnie, do warunków rozpowszechniania literatury dla ludu w innych rejonach ziem polskich. Zapewne można w tym przypadku znaleźć podobieństwa, choć na Śląsku Cieszyńskim odsetek analfabetów był niższy niż w stanowiącej również część państwa austriackiego Galicji.

Pracę podsumowuje zakończenie, dość nietypowe, bo liczące 40 stron, dorównujące objętości rozdziałów. E. M. Mrowiec stawia tu TEOL na szerszym tle, porównując jego działalność z istniejącym w tym samym czasie w Cieszynie katolickim stowarzyszeniem – Dziedzictwo bł. Jana Sarkandra. Autorka podkreśla tu również propolską orientację TEOL, w przeciwieństwie do Czytelni Ewangelickiej, prowadzącej proniemiecką działalność wśród cieszyńskich ewangelików, wspomaganą przez czasopismo „Nowy Czas”. Niektóre z zamieszczonych w zakończeniu informacji można by, bez szkody dla jego wartości, przenieść do poszczególnych rozdziałów. Dotyczy to np. uwag o analfabetyzmie (mogłyby się znaleźć w pierwszym podrozdziale rozdziału pierwszego, poświęconym warunkom oświatowym), cenzurze (można byłoby je przenieść do rozdziałów poświęconych działalności wydawniczej i recepcji wydawnictw TEOL).

Rozprawę dokumentują obszerny aneks. Autorka zestawiała tu materiały związane z działalnością TEOL: skład Wydziału, jego posiedzenia, walne zebrania, publikacje, wydane przez TEOL oraz książki przez nie polecane. Pozwalają one na szybką orientację w podstawowych formach aktywności Towarzystwa, ale też mogą stanowić punkt wyjścia do dalszych badań. Dotyczy to zwłaszcza ostatniego zestawienia: książek polecanych przez TEOL.

E. M. Mrowiec oparła swoją rozprawę na solidnej podstawie źródłowej. Są to przede wszystkim materiały wytworzone podczas działalności TEOL oraz jego publikacje. Obszerna bibliografia zestawiona na końcu rozprawy pokazuje też dobrą orientację Autorki w literaturze dotyczącej nie tylko bezpośrednio Towarzystwa i terenu, na którym działało, ale też sytuacji politycznej, kulturalnej i oświatowej epoki i trudno tutaj coś dodać. Upomniałabym się jedynie o artykuł Krystyny Bednarskiej-Ruszajowej, *Metoda bibliograficzna i jej zastosowanie*, dotyczący jednej z metod, które Autorka stosuje w pracy. Bibliografia została zestawiona, zgodnie z zasadą przyjętą w pracach historycznych, w podziale na źródła i opracowania. Te ostatnie dzielą się na druki zwarte oraz artykuły z czasopism i wydawnictw zbiorowych. Nie jestem zwolenniczką takiego podziału, bo w przypadku opisów skróconych podawanych w powtarzających się w przypisach cytowaniach, zmusza to czytelnika chcącego odnaleźć pełny opis interesującej go pozycji, do szukania w różnych spisach.

Autorka z dużą szczegółowością charakteryzuje różne formy działalności TEOL. Świadczy to o jej dobrej znajomości przedmiotu badań, źródeł i literatury związanej z tematem, co oczywiście jest zaletą pracy. Ale taka szczegółowość ma też pewną wadę, bo prowadzi do powtórzeń tych samych, choć najczęściej drobnych informacji, w różnych rozdziałach oraz obszernych ich podsumowaniach, np. o planach dotyczących wydania poezji Karla Geroka i tłumaczeniu ich przez Jana Kubisza czytamy na s. 127, 135, 202, 239; o wspomaganiu finansowym działalności TEOL przez Jana Andrzeja Pelara informacja znajduje się na s. 108-109, 252; opis *Modlitw spowiednich i komunijnych* Jana Trzanowskiego jako pamiątki confirmacyjnej: s. 164 i 276. Można by również zrezygnować z podawania w przypisach pełnych opisów książek wydanych przez TEOL, w przypadku gdy w tekście wymieniony jest ich tytuł i rok wydania, bo pełny wykaz publikacji TEOL jest w aneksie (tabela 8) i powtórzony został jeszcze w bibliografii.

Praca napisana jest poprawnym, klarownym językiem. Znalazłam jedynie kilka błędów:

s. 125, w. 10 od góry: jest: ślązakami, ma być: Ślązakami

s. 140, w. 11 od dołu: jest Cześć, ma być: Cześć

s. 243, w. 12 i 13 od dołu: niezręczność stylistyczna: Realizacja uchwały ... została zrealizowana..

- s. 248 w. 7 od dołu: jest srodowisk zamiast środowisk

s. 254, przypis 54 – brak tytułu artykułu Z. Sokół

s. 255, w. 10 od dołu: oceniał nie „Pamiętnik Cieszyński”, a autor zamieszczonego w tym piśmie artykułu

- s. 262, przypis 83: jest zahwianie zamiast zachwianie

Ewa Małgorzata Mrowiec wykazując się dobrą znajomością źródeł do podjętego tematu, posługując się właściwie dobranymi metodami, przygotowała wartościowe opracowanie. Zrekonstruowała działalność Towarzystwa Ewangelickiego Oświaty Ludowej, niemal do tej pory nieznaną i przekonująco udowodniła jego rolę w krzewieniu oświaty, ale przede wszystkim w podtrzymaniu świadomości religijnej i narodowej ludności Śląska Cieszyńskiego, identyfikującej się z narodem polskim. Uwagi dotyczące konstrukcji, nie umniejszają wartości rozprawy, chociaż jeśli Autorka zamierzałaby ją opublikować, może warto byłoby jeszcze przemyśleć układ pracy i wyeliminować ewentualne powtórzenia. Stwierdzam więc, iż praca mgr Ewy Małgorzaty Mrowiec spełnia wymagania stawiane dysertacjom doktorskim w Ustawie z dnia 20 lipca 2019 r. – Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce. Dlatego wnioskuję o dopuszczenie mgr Ewy Małgorzaty Mrowiec do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Anna Orucor

Kraków, dn. 10 V 2022 r.